

СЕКЦІЯ 1 ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 338.46

Мельник Н.В.*кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку й аудиту
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ТЕРМІНОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПОСЛУГА»

У статті вивчено термінологічну суть поняття «послуги» на основі нормативно-правових актів України та різних джерел фахової економічної та юридичної літератури. Систематизовано різні визначення та запропоновано власне тлумачення суті поняття «послуги».

Ключові слова: діяльність, закупівля, корисний ефект, операція, послуга, потреби, результат, роботи, споживча вартість, товар.

Мельник Н.В. ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПОНЯТИЯ «УСЛУГА»

В статье изучена терминологическая суть понятия «услуги» на основе нормативно-правовых актов Украины и разных источников профессиональной экономической и юридической литературы. Систематизированы различные определения и предложено собственное толкование сути понятия «услуги».

Ключевые слова: деятельность, закупка, полезный эффект, операция, услуга, потребности, результат, работы, потребительская стоимость, товар.

Melnyk N.V. TERMINOLOGIC RESEARCH OF „SERVICE” NOTION

In the article the terminology essence of the concept «services» based on legal acts of Ukraine and different sources of professional economic and legal literature. Systematized and offered different definitions own interpretation essentially the concept of «services».

Keywords: activities, procurement, useful effect, operation, service requirements, result of work, consumer value product.

Постановка проблеми. Нині в Україні сфера послуг динамічно розвивається та стає однією із найбільш перспективних. Перерозподіл ринку праці, зменшення використання праці у виробництві товарів збільшили невиробничу сферу, до якої можна віднести і ринок послуг.

Ринок послуг головним чином не схожий на інші ринки з двох причин: послуга не існує до її надання, це унеможливорює порівняння й оцінку послуг до їх отримання. Таким чином, сфера послуг відіграє роль одного із найважливіших секторів національного господарства, а її розвиток є пріоритетним для економіки країни. У зв'язку з цим виникла необхідність осмислення й уточнення сутності поняття «послуга» для виявлення специфіки її функціонування та достовірності обліку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, які досліджували поняття «послуги», такі: В.В. Апопій, В.А. Васильєва, С. Ємельянчик, І. В. Калачова, Ю. Космін, А. Михайлов, С.В. Мочерний, А.Ф. Павленко, О.В. Пащук, В. Приходько, Е.Г. Решетникова, М.Б. Россинский, В. Руделіус, Л.С. Співак, В.Н. Стаханов, Д. Степанов, Л.В. Ткаченко, Л.П. Хмелевська та ін. Водночас питання щодо сутності поняття «послуга» залишаються дискусійними і недостатньо дослідженими. Як у законодавстві України, так і у науковій економічній та юридичній літературі відсутнє єдине її визначення, що негативно відбивається на прийнятті управлінських рішень щодо регулювання ринку послуг. Тому понятійний апарат «послуги» потребує глибокого аналізу й уточнення та узагальнення основних її понять.

Постановка завдання. Метою статті є термінологічний аналіз поняття «послуга» за різними джерелами для систематизації різних його структурних компонентів у єдине цілісне визначення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стратегія розвитку України спрямована на покращення добробуту громадян включно із наданням якісних послуг. Для цього потрібно створити законодавчі, організаційні та економічні основи. Як основний закон Конституція України гарантує споживачу право на отримання послуг. Проте в Конституції України відсутнє визначення поняття «послуги», однак у ст. 3 наведено, що людина, її життя і здоров'я, честь та гідність є найвищою соціальною цінністю [1]. Отже, держава повинна не лише «управляти» суспільством, а й надавати йому послуги, що підтверджується ст. 42: «Держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпекою продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів» [1]. При отриманні послуги людина відчуває, що до неї ставляться з повагою, враховують та задовольняють її потреби. Для якісного надання послуг має існувати відповідна політика, спрямована на забезпечення якості послуг та її підвищення у разі потреби.

Внаслідок різного тлумачення терміна «послуга» у різних нормативно-правових актах України з'являються різні його трактування та визначення (таблиця 1).

У Цивільному кодексі України визначення поняття «послуги» відсутнє. Однак у гл. 63 «Послуги. Загальні положення» йдеться про договори з надання послуг, коли одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається у процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором [12]. Зазначене не зовсім відповідає специфіці укладання договорів у фінансовій діяльності. Напевно, найкращим варіантом було б трактування послуги як об'єкта цивільних прав.

Отже, в українському законодавстві поняття «послуга» тлумачиться по різному: закупівля (товар); результат взаємодії між постачальником і споживачем; певна діяльність чи її результат; обслуговування; різноманітні заходи, які здійснюються чи пропонуються у різних сферах надання послуг. Аналіз цих нормативних визначень терміна «послуга» свідчить, що необхідно подати єдине узагальнююче поняття «послуги» для всіх нормативно-правових актів.

Для визначення сутності поняття «послуги» необхідно дослідити трактування цього поняття також і у різних джерелах, здійснюючи це крізь призму досягнень економічної та юридичної наук з урахуванням певних змін в українському суспільстві.

Дослідження трактувань поняття «послуги» як економічної категорії свідчить, що також не існує однозначної думки щодо її визначення. Навпаки, існує велика кількість визначень цього поняття, усі вони різні, тому що автори намагалися виразити власне бачення, спираючись на різні наукові школи. У таблиці 2 наведено визначення поняття «послуга»,

що нині існують, за працями вітчизняних та зарубіжних учених економічної літератури.

Оцінюючи послугу в наведених визначеннях, можна сказати, що послуги розглядаються як види діяльності або праця, у процесі виконання якої зазвичай не створюється новий, раніше не існуючий продукт, але змінюється стан або якість уже існуючого продукту, тобто до послуг відносять блага, які пропонуються, як правило, не у вигляді речей, а у формі діяльності.

З авторським визначенням, яке наводить О.Б. Моргулець, що «послуга – це економічна діяльність, в результаті якої утворюються додаткові матеріальні чи нематеріальні блага (вигоди), або ж їх поєднання, які продаються і купуються на ринку, а отже є товаром, які організація надає споживачеві в обмін на гроші» [34, с. 40], можна посперечатися. У першу чергу – в тому, що послуга, не є завжди прибутковою, оскільки існують послуги, які не можуть надаватися на комерційній основі: поштові, телекомунікаційні, медичні, освітні, культурні, спортивні, релігійні, благодійні та інші.

Таблиця 1

Визначення поняття «послуга» в нормативно-правових актах України

Назва нормативно-правового акта	Визначення: «послуга» – це
Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 р. № 2755-VI (зі змінами і доповненнями) [2]	будь-яка операція, що не є постачанням товарів, чи інша операція з передачі права на об'єкти права інтелектуальної власності та інші нематеріальні активи чи надання інших майнових прав стосовно таких об'єктів права інтелектуальної власності, а також надання послуг, що споживаються в процесі вчинення певної дії або провадження певної діяльності
Закон України «Про захист прав споживачів» від 12 травня 1991 р. № 1023-ХІІ [3]	діяльність виконавця з надання (передачі) споживачеві певного визначеного договором матеріального чи нематеріального блага, що здійснюється за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб
Закон України «Про технічні регламенти та процедури оцінки відповідності» від 01 грудня 2005 р. № 3164-IV [4]	результат економічної діяльності, яка не створює товар, але продається та купується під час торговельних операцій
Наказ Державної адміністрації залізничного транспорту України «Про затвердження Порядку закупівлі товарів, робіт та послуг на залізничному транспорті на тендерній основі, зразка Положення про тендерний комітет з питань закупівлі товарів, робіт, послуг на залізничному транспорті» від 12 квітня 2005 р. № 72-Ц [5]	будь-яка закупівля, крім товарів і робіт, включаючи підготовку спеціалістів, забезпечення транспортом та зв'язком, освоєння технологій, наукові дослідження, медичне та побутове обслуговування, а також консультаційні послуги. До консультаційних послуг належать послуги, пов'язані з консультуванням, експертизою, оцінкою, підготовкою висновків і рекомендацій
Наказ Державного комітету статистики України «Про затвердження інструкцій щодо заповнення форм державних статистичних спостережень зі статистики послуг та інформатики» від 20 липня 2007 р. № 228 [6]	діяльність суб'єктів, яка не набуває матеріально-речової форми і задовольняє певні потреби замовників – особисті, колективні, громадські. Послуги є результатом різномірної діяльності, яка здійснюється виробником на замовлення будь-яких споживачів (окремих громадян, підприємств, організацій, підприємств), змінюють стан одиниць, які споживають ці послуги
Наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики. Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010 від 11 жовтня 2010 р. № 457 [7]	результат економічної діяльності, щодо якого не можна встановити права власності. Послуги не підлягають продажу окремо від процесу їх виробництва. Момент завершення виробництва послуги збігається з моментом надання її споживачеві
Наказ Державного комітету України по стандартизації, метрології та сертифікації. Державний класифікатор України. Класифікатор відходів ДК – 005-96 від 29 лютого 1996 р. № 89 [8]	наслідок безпосередньої взаємодії між постачальником і споживачем, внутрішньої діяльності постачальника для задоволення потреб споживача
Наказ Державного комітету України по стандартизації, метрології та сертифікації. Державний класифікатор України. Класифікація послуг зовнішньоекономічної діяльності ДК 012-97 від 2 червня 1997 р. № 324 [9]	результат трудової діяльності, що відображається у корисному ефекті, особливий споживчій вартості.
Наказ Міністерства інфраструктури України «Про затвердження Правил надання послуг з технічного обслуговування і ремонту колісних транспортних засобів» від 28 листопада 2014 р. № 615 [10]	результат безпосередньої взаємодії між виконавцем та замовником і внутрішньої діяльності виконавця для задоволення потреб замовника
Рішення Торгово-промислової палати України «Про затвердження Інструкції про порядок визначення країни походження товарів/послуг, оформлення та засвідчення сертифікатів відповідних форм» від 27 лютого 2002 р. № 21(5) [11]	трудова доцільна діяльність, результати якої виражаються в корисному ефекті, особливий споживчій вартості. Особливістю послуги є збігання в часі та просторі процесів виробництва, реалізації та споживання її споживчої вартості

Джерело: розроблено автором за даними [2-11]

Таблиця 2

Визначення сутності поняття «послуг» в економічній літературі

Автор	Визначення: «послуга» – це
Е.М. Агабаб'ян [13, с. 24]	корисний ефект, який виникає у процесі продуктивної праці як цілеспрямованої діяльності. Корисний ефект є ніщо інше як сукупність корисних властивостей, які спрямовані на задоволення певної потреби людини
В.В. Апопій [14]	нематеріальні активи, що виробляються з метою збуту. Нематеріальні активи (або невідчутна цінність) – це цінність, яка не є фізичним об'єктом, але має вартість – грошову оцінку
Ф. Бастія [15, с. 44]	діяльність людей, яка передбачається для людей і споживається людьми. Як будь-яка діяльність, вона матеріалізується у споживчій вартості, а представлена в такій якості послуга стає товаром
Л.Л. Беррі [16]	справа, виконання, зусилля
Б.Д. Гаврилишин [17]	особлива споживча вартість процесу праці, виражена в корисному ефекті, що задовольняє потреби людини, колективу і суспільства
А.І. Горанін [18, с. 31]	важлива економічна категорія, яка є ключовим пунктом для правильного розуміння сутності процесів обслуговування...
І.В. Калачова [19, 24]	результати економічної діяльності, які не набувають матеріально-речової форми і задовольняють певні потреби – особисті, колективні, суспільні
В.Е. Комаров [20, с. 12]	самостійний об'єкт застосування праці і додаткових джерел благ, що споживає населення
Ф. Котлер [21]	об'єкти продажу у вигляді дій, вигод або задоволення. З цього випливає, що послуги не зберігаються і клієнту пропонується щось таке, що не має матеріальної форми
К. Лавлок [22], О.В. Пащук [23]	вид економічної діяльності, яка створює цінність і забезпечує визначення переваг для споживача в конкретний час і в конкретному місці в результаті відчутних або невідчутних дій, спрямованих на отримання послуги чи товару
К. Маркс [24]	особлива споживча вартість, отримана певною працею так, як і будь-який інший товар; але особливість споживчої вартості послуги полягає в тому, що праця визначає послуги не як річ, а як діяльність
С.В. Мочерний [25, с. 568]	особлива споживча вартість процесу праці, виражена в корисному ефекті, що задовольняє потреби людини, колективу, суспільства
А.Ф. Павленко [26, с. 123]	результат будь-яких дій, що дають корисний ефект
Е.Г. Решетнікова [27, с. 64]	форма економічних відносин з приводу конкретної трудової діяльності, в процесі якої створюється спеціальна споживча вартість
М.Б. Россинский [28, с. 10]	специфічна політико-економічна категорія, яка виражає відносини праці, яка реалізується безпосередньо як корисний ефект діяльності і яка функціонує в базі споживання
В. Руделіус [29]	вид діяльності, завдяки якій утворюються матеріальні чи нематеріальні вигоди або їх поєднання, які організація надає споживачеві в обмін на гроші або щось інше, що має цінність
Л.С. Співак [30, с. 57]	результати економічної діяльності, які набувають матеріально-речової форми і задовольняють певні потреби
В.Н. Стаханов [31, с. 9]	продукт праці, корисний ефект якого виступає не у формі предмету, а у формі діяльності, яка направлена на предмет або на людину
Л.В. Ткаченко [32, с. 8]	результат корисної діяльності, яка змінює стан обличчя або товару, які представляють економічні суб'єкти один одному за попередньою згодою
Л.П. Хмелевська [33, с. 32]	діяльність, яка виконана для задоволення чітких потреб, господарчих або інших зручностей, що надаються будь-кому. Послуга – це товар, специфіка якого виявляється у фізичній неосаяжності, невіддільності від свого джерела, у неможливості накопичення та зберігання, в індивідуальності та плінності якісних характеристик, у відсутності речового змісту (це лише діяльність, а не продукт)

Джерело: розроблено автором за даними [13-33]

Таблиця 3

Визначення сутності поняття «послуг» в юридичній літературі

Автор	Визначення: «послуга» – це
В.А. Васильєва [35, с. 17]	вид суспільного блага, за допомогою якого задовольняються потреби шляхом вчинення суб'єктом дій (здійснення діяльності), у корисних властивостях яких і полягає інтерес особи
С. Смельянчик [36, 108]	дія (діяльність), спрямована на задоволення потреб особи, яка виражається у відсутності втілення у певному майновому результаті, що є невіддільним від самої діяльності, якість якого не може гарантуватися і який споживається безпосередньо у момент її здійснення
Ю.П. Космін [37]	певна діяльність, що не пов'язується зі створенням речі (її відновлення, ремонт), однак яка сама по собі породжує відповідне благо, що має споживчу вартість і внаслідок цього стає об'єктом права
А. Михайлов [38, с. 51]	трудова корисна діяльність людини (групи людей), результати якої дістають вияв у корисному ефекті, що задовольняє будь-яку потребу суспільства
В. Приходько [39, с. 82]	корисний результат дії (діяльності), що полягає у корисному ефекті, оскільки корисний ефект задовольняє потреби особи (саме для досягнення цього результату укладається договір про надання послуг)
Д.І. Степанов [40, с. 217]	різновид об'єктів цивільних правовідносин, що виражається у вигляді певної правомірної операції, тобто у вигляді низки доцільних дій виконавця або у діяльності, котра є об'єктом зобов'язання, яка має нематеріальний ефект, нестійкий уречевлений результат або уречевлений результат, пов'язаний з іншими договірними відносинами, та характеризується властивостями здійсненості, невіддільності від джерела, моментальної споживаності, неформалізованості якості
В.В. Резнікова [41, с. 235]	констатує, що в господарському обороті послуга має визначитися як діяльність, складовими елементами якої є юридично значимі дії суб'єкта господарювання (послугодавача), що не пов'язана зі створенням упредметненого результату як певного матеріального блага

Джерело: розроблено автором за даними [35-41]

У юридичній літературі поняття «послуги» інколи тотожні з поняттями, які наводяться в економічній, проте є і свої особливості (таблиця 3).

Однак відзначимо, що дослідження послуг з юридичного підходу свідчить, що як у цивільному, так і у господарському праві не склалося єдиного підходу до розуміння її сутності. Цей факт зумовлений тим, що термін «послуга» використовується у різних значеннях, а тому має різне змістове навантаження.

Порівняння поняття «послуга» в економічній та юридичній літературі свідчить, що економічне значення послуги за своєю природою є значно ширшим. Якщо з економічної точки зору послуги поділяються на матеріальні та нематеріальні, то з юридичної – розглядаються як один із видів цивільно-правових зобов'язань. Виходячи з цього, можна дійти висновку, що послуга в юридичному значенні – це у будь-якому разі послуга нематеріального характеру. Такий висновок пов'язаний з тим, що в юридичній літературі завжди зобов'язання про надання послуг виділялися в окремі групи цивільно-правових зобов'язань.

Висновки. Дослідження поняття «послуги» свідчить, що в економічному, цивільному, так і у господарському аспекті не склалося єдиного підходу до розуміння її сутності. Цей факт зумовлений тим, що термін «послуга» використовується у різних значеннях, а тому має різне змістове визначення. Єдиним шляхом виходу із цієї ситуації є формування єдиного загальноновизнаного, узагальненого визначення «послуг» у нормативно-правових актах, а також затвердження такої концепції послуг, яка дозволила б розкрити сутність даної економіко-правової категорії, відмежувати її від інших суміжних явищ, передусім від товарів та робіт. Отже, послуга – це діяльність, виражена у корисному ефекті, що задовольняє особисті, колективні, суспільні потреби, завдяки якій утворюються матеріальні та/або нематеріальні вигоди, що надаються споживачу на комерційній та/або некомерційній основі.

Численна різноманітність послуг потребує ефективної системи їх класифікації. Існує велика кількість розробок щодо цього, але вони потребують окремого дослідження, саме це і стане перспективою подальших досліджень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР із змінами і доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>.
- Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
- Закон України «Про захист прав споживачів» від 12 травня 1991 р. № 1023-XII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/card/1023-12>.
- Закон України «Про технічні регламенти та процедури оцінки відповідності» від 01 грудня 2005 р. № 3164-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3164-15>.
- Наказ Державної адміністрації залізничного транспорту України «Про затвердження Порядку закупівлі товарів, робіт та послуг на залізничному транспорті на тендерній основі, зразка Положення про тендерний комітет з питань закупівлі товарів, робіт, послуг на залізничному транспорті» від 12 квітня 2005 р. № 72-Ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN15719.html.
- Наказ Державного комітету статистики України «Про затвердження інструкцій щодо заповнення форм державних статистичних спостережень зі статистики послуг та інформатики» від 20 липня 2007 р. № 228 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0894-07>.
- Наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики. Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010 від 11 жовтня 2010 р. № 457 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dkrp.gov.ua/info/842>.
- Наказ Державного комітету України по стандартизації, метрології та сертифікації. Державний класифікатор України. Класифікатор відходів ДК – 005-96 від 29 лютого 1996 р. № 89 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://online.budstandart.com/doc-page?id_doc=52163.
- Наказ Державного комітету України по стандартизації, метрології та сертифікації. Державний класифікатор України. Класифікація послуг зовнішньоекономічної діяльності ДК 012-97 від 2 червня 1997 р. № 324 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0324217-97>.
- Наказ Міністерства інфраструктури України «Про затвердження Правил надання послуг з технічного обслуговування і ремонту колісних транспортних засобів» від 28 листопада 2014 р. № 615 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1609-14>.
- Рішення Торгово-промислової палати України «Про затвердження Інструкції про порядок визначення країни походження товарів/послуг, оформлення та засвідчення сертифікатів відповідних форм» від 27 лютого 2002 р. № 21(5). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1041.6216.0>.
- Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
- Агабабян Э.М. Экономический анализ сферы услуг / Э.М. Агабабян. – М. : Экономика, 1968. – 160 с.
- Аполій В.В. Організація і технологія надання послуг : навч. посіб. / В.В. Аполій, І.І. Олексин, Н.О. Шутовська. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – 312 с.
- Мальська М.П. Просторові системи послуг (теорія, методологія, практика) : монографія / М.П. Мальська. – К. : Знання, 2009. – 363 с.
- Berry. L. Services Marketing is Different. Business. – 1980. – № 30 (May – June). – P. 24-29.
- Гаврилишин Б.Д. Економічна енциклопедія. Т. 3 / Б.Д. Гаврилишин, С.В. Мочерний, О.А. Устенко [та ін.]. – К. : Академія ; Тернопіль : Акад. нар. госп-ва, 2002. – 952 с.
- Горанин А.И. Бытовые услуги при социализме / А.И. Горанин. – Минск : Наука и техника, 1977. – 238 с.
- Калачова І.В. Статистика послуг: концептуальні основи реформування / І.В. Калачова // Статистика України. – 2001. – № 4. – С. 24-28.
- Комаров В.Е. Социально-экономическая эффективность сферы услуг / В.Е. Комаров, В.Д. Улановская. – М. : Наука, 1980. – 126 с.
- Котлер Ф. Основы маркетинга, 4-е европейское издание / В. Вонг, Ф. Котлер, Д. Сондерс : Пер. с англ. – М. : ООО «И.Д. Вильямс», 2010. – 1200 с.
- Лавлок К. Маркетинг послуг : персонал, технологи, стратегії / К. Лавлок. – М. : Вільямс, 2005. – 1008 с.
- Пашук О.В. Маркетинг послуг : стратегічний підхід / О.В. Пашук. – К. : Професіонал, 2005. – 560 с.
- Маркс К. Полное собрание сочинений : в 50 т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М. : Политиздат, 1962. – Т. 26, Ч. 2. – 1962. – 551 с.
- Мочерний С.В. Економічний енциклопедичний словник : У 2 т. Т. 2 / С.В. Мочерний. – Львів : Світ, 2005. – 616 с.
- Павленко А.Ф. Маркетинг : підручник / А.Ф. Павленко, І.Л. Решетникова, А.В. Войчак та ін. – К. : КНЕУ, 2008. – 600 с.
- Решетникова Е.Г. Сфера услуг: планирование, проблемы, перспективы / Е.Г. Решетникова. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1988. – 256 с.
- Россинский М.Б. Сфера услуг в экономике развитого социализма / М.Б. Россинский. – Саратов : Изд-во Саратовс. ун-та, 1976. – 152 с.
- Руделіус В. Маркетинг : підручник / В. Руделіус, О.Ш Сидоренко, Л.С. Манарова. – 4-те вид. – К. : Навчально-методичний центр Консорціум із удосконалення менеджмент освіти в Україні, 2009. – 648 с.
- Співак Л.С. Формування ринку послуг в трансформаційній економіці : дис. ... канд. екон. наук : 08.01.01 / Л.С. Співак. – К., 2002. – 192 с.

31. Стаханов В.Н. Маркетинг сферы услуг : учеб. пособ. / В.Н. Стаханов. – М. : Экспертное бюро, 2001. – 160 с.
32. Ткаченко Л.В. Маркетинг услуг : учеб. пособ. для студ. экон. спец. / Л.В. Ткаченко. – Д. : ДАУБП, 2000. – 102 с.
33. Хмелевська Л.П. Особливості розвитку малого підприємництва у сфері побутового обслуговування населення України : дис. ... канд. екон. наук : 08.01.01 / Л.П. Хмелевська. – К., 2002. – 230 с.
34. Моргулець О.Б. Розвиток сучасного понятійно-категоріального апарату теорії послуг / О.Б. Моргулець // Сталій розвиток економіки. – 2013. – № 5. – С. 34-41.
35. Васильєва В.А. Цивільно-правове регулювання діяльності з надання посередницьких послуг : монографія / В.А. Васильєва. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІП Прикарпатського Нац. ун-ту ім. В. Стефаника. – 356 с.
36. Ємельянчик С. Послуга у цивільному праві / С. Ємельянчик // Підприємство, господарство і право. – 2005. – № 3. – С. 105-108.
37. Космін Ю.П. Цивільне право : навч. посіб. / Поняття та види послуг. Договори про надання юридичних і фактичних послуг (доручення, комісія, схов, охорона об'єктів) / О.А. Підпригора, Д.В. Боброва, Н.С. Кузнєцова, В.В. Луць, О.В. Дзера [та ін.]. – К. : Вентурі, 1996. – 265 с.
38. Михайлов А. Услуги как форма бизнеса / А. Михайлов // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1999. – № 1. – С. 51-58.
39. Приходько В. Послуга як правова категорія договору розшуку / В. Приходько // Підприємство, господарство і право. – 2006. – № 5. – С. 79-82.
40. Степанов Д. Услуги как объект гражданских прав / Д. Степанов // Российская юстиция. – 2000. – № 2. – С. 16-24.
41. Резнікова В.В. Послуга як правова категорія та ознака посередницьких договорів / В.В. Резнікова // Університетські наукові записки. – 2007. – № 4(24). – С. 234-240.